

O možnom spojení medzi naturalizovanou a feministickou epistemológiou

Mariana Szapuová

Výsledky filozofických výskumov či reflexií, prezentované pod názvom "feministická epistemológia" predstavujú nesmierne širokú paletu názorov, prístupov a koncepcií. Spomedzi nich by som chcela venovať pozornosť iniciatíve, ktorá u nás nie je veľmi známa a ktorá predstavuje zaujímavý pokus o vytvorenie takej koncepcie, ktorá by bola kompatibilná so súčasnou anglo-americkou analytickou epistemológiou, presnejšie tou jej verziou, ktorá rozvoj epistemológie si predstavuje v súčinnosti s kognitívnymi vedami a ktorá sa zvyčajne označuje ako naturalizovaná epistemológia. Úvahy o možnosti naturalizovanej feministickej epistemológie vychádzajú väčšinou z pera tých amerických filozofiek, ktoré prešli školou analytickej filozofie a ktoré sa cítia byť spriaznené práve s týmto spôsobom filozofovania. Jane Duran napr. vyjadruje presvedčenie, že súčasná anglo-americká analytická filozofia vyvinula dôležitý nástroj a jasný, logicky presný štýl filozofovania, ktoré možno uplatniť aj na feministické účely. Feministická filozofia, ako tvrdí táto autorka, si nemôže dovoliť vzdať sa nádeje na rozvinutie analytickej založenej konceptualizácie svojich hlavných problémových oblastí (2., s.110).

Ďalšie, a možno aj hlbšie motívy týchto úvah spočívajú v potrebe čeliť vôbec nie zriedkavým pokusom o spochybnenie samotnej možnosti feministickej epistemológie, či už zo strany analytickej orientovaných filozofov (resp. filozofiek) alebo zo strany feministickej teórie. Preto tieto úvahy sú často rámcované širšími úvahami o možnostiach, opodstatnenosti a zmysluplnosti feministickej epistemológie.

Pochybnosti o možnosti feministickej epistemológie - či už vychádzajú z jednej alebo druhej strany - sú často založené na argumente, podľa ktorého všetky feministické epistemológie sa opierajú o predpoklady, ktoré sa prijímajú bez zdôvodnenia ako nejaké prvé princípy a ktoré hovoria o existencii akéhosi špecificky ženského spôsobu poznávania a o privilegovaných poznávacích pozíciách znevýhodnených, utláčaných či inak marginalizovaných skupín (4., s.33). A keďže tieto predpoklady nie sú zlučiteľné s epistemológiou či filozofiou vedy, -pokračuje ďalej argument- nemôže mať žiadna teória, vytvorená na ich základe, nič spoločného s epistemológiou. Vzhľadom na už spomenutú bohatosť názorov prezentovaných v rámci feministickej epistemológie, ale aj vzhľadom na fakt, že ani súčasná epistemológia "hlavného prúdu" nepredstavuje žiaden monolit, táto kritika nezdá sa byť celkom opodstatnená. Na druhej strane ale takáto kritika možno predstavovala aj pozitívny stimul pre niektoré autorky, ktoré

inšpirovala k novému pohľadu na epistemológiu a k hľadaniu takého prúdu v rámci súčasnej analyticky orientovanej epistemológie, ktorý by mohol v určitom zmysle slúžiť ako opora feministických úvah o poznaní a vedení a ich filozofickej teórií. Nazdávam sa, že práve tento moment bol jedným zo zdrojov úsilia o spojenectvo medzi naturalizovanou a feministickou epistemológiou - o spojenectvo, ktoré, ako sa nazdávajú niektoré autorky, by mohlo byť užitočné pre obidvoch "spojencov".

Treba ale podotknúť, že výzvy k naturalizácii epistemológie vo všeobecnosti alebo feministickej epistemológie zvlášť sa neraz spájajú aj s kritikou analytickej epistemológie, aj keď v tomto prípade ide o kritiku z vnútra. Niektoré autorky odmietajú hlavne jej normatívny a idealizovaný charakter, "odtrhnutosť" od reálnych procesov nadobúdania vier a presvedčení konkrétnymi - a teda aj rodovo špecifikovanými - aktérmi poznávacích procesov. Analytická epistemológia a jej hlavný nástroj, logická analýza, v dôsledku striktného a dôsledného odlišenia logickej stránky od psychologickéj sa zameriava na nevyhnutné a dostačujúce podmienky transformácie vier či domnienok na vedenie a na ich zdôvodnenie v termínoch logickej platnosti a konzistentnosti argumentácie.

Program naturalizácie epistemológie sa stal známym hlavne vďaka Quineovi, ktorý, aby zdôraznil svoj rozchod s "karteziánskym snom o základoch vedeckej istoty" chápe epistemológiu ako empirické štúdium toho, ako človek z podráždenia zmyslových receptorov tvorí vedeckú teóriu sveta. Epistemológia v tomto ponímaní sa naturalizuje, stáva sa kapitolou empirickej vedy (6., s. 27).

Alvin Goldman, ktorého možno považovať za predstaviteľa naturalizovanej epistemológie a na práce ktorého sa často odvolávajú aj predstaviteľky feministickej epistemológie, navrhuje formálne pravidlá zdôvodnenosti nahradiť pravidlami, ktoré nie sú založené ani odvoditeľné len z logiky chápanej ako logická syntax a logická sémantika (3., s.82) ale ktoré zohľadňujú psychologickú stránku prijímania či odmietania presvedčení. Naturalizácia epistemológie v ponímaní tohto autora znamená predovšetkým otvorenie epistemológie smerom ku kognitívnym vedám, hlavne kognitívnej psychológii: "epistemológia sa síce zaujíma o procesy inferencie, tieto však nechápe len ako logické formy argumentácie, ale sa zameriava na inferencie ako procesy formovania a prijímania vier"(3., s.4).

V podobnom duchu argumentuje aj J.Duranová - nadväzujúc na Goldmana ukazuje, že klasické analytické teórie zdôvodnenia vytvárajú vlastne určité modely a normy zdôvodnenia, poskytujú tým odporúčania vzťahujúce sa na ideálne podmienky a ideálnych kognitívnych aktérov. Reálne podmienky poznávania a zdôvodnenia -ktoré často býva nie čisto epistemické, ale napr. aj morálne alebo pragmatické- však zvyčajne spadajú mimo rámca ich pozornosti. Vychádzajúc z

predpokladu, že procesy zdôvodnenia zvyčajne prebiehajú v situáciách interpersonálnej komunikácie, navrhuje táto autorka vypracovať nový model, ktorého centrálnou ideou je idea o komunikačnej, kontextuálnej a sociálnej podmienenosti toho, čo sa považuje za vedenie, teda za zdôvodnenú pravdivú vieru (2.,s.117,118). Feministická epistemológia, inšpirovaná naturalizovanou epistemológiou, do centra svojej pozornosti stavia konkrétny subjekt, ktorý sa málokedy správa ako ideálny "hľadač pravdy". Orientácia smerom ku konkrétnemu, partikulárnemu, ako aj zdôraznenie významu empirických výskumov predstavuje jeden zo styčných bodov medzi natur. a feministickou epistemológiou. Kým naturalizovaná epistemológia zdôrazňuje význam empirických výskumov kognitívnych procesov a schopností a vyzýva k spolupráci s kognitívnymi vedami, niektoré predstaviteľky analyticko-naturalizovanej podoby feministickej epistemológie vypracovali verziu feministického empirizmu. Z takejto pozície tvrdí napr. Lynn Hankinson Nelsonová, že predpoklady, ktoré sú v centre viacerých feministických úvah o poznaní a o vede - ako napr. predpoklad o existencii "ženského spôsobu/alebo ženských spôsobov" poznávania a videnia sveta, či predpoklad o privilegovanej epistemickej pozícii marginalizovaných skupín, alebo predpoklad o epistemickej signifikantnosti rodu treba chápať ako empirické hypotézy, ktoré boli vyzdvihnuté v rámci feministických výskumov (empirických výskumov zameraných na najrozličnejšie aspekty života žien) a feministickej praxe a ich životaschopnosť treba posudzovať na základe takých istých kritérií, aké sa uplatňujú aj pri posudzovaní iných empirických hypotéz: na základe ich explanačnej sily, schopnosti vysvetliť a predpovedať smery budúcej praxe, na základe ich príspevku k lepšiemu pochopeniu, resp. redefinovaniu pojmov evidencie, kognitívneho aktéra, objektivity atď.(4., s. 43).

Zaujímavý je názor Elizabeth Andersonovej, ktorá hovorí o socializovanej epistemológii ako podoblasti naturalizovanej epistemológie skúmajúcej hlavne vplyv sociálnych a kultúrnych faktorov na procesy tvorby poznania. Feministickú epistemológiu navrhuje ponímať ako oblasť socializovanej epistemológie zameranej na výskum vplyvu sociálne konštruovaných koncepcií a noriem rodu a rodovo-špecifických záujmov na tvorbu poznania (1., s.54) osobitne vedeckého poznania. Takto koncipovaná feministická epistemológia môže priniesť zaujímavé výsledky pri skúmaní takých otázok, ako napr.:otázka vplyvu a dopadu historického vylúčenia žien z vedeckého výskumu na orientáciu ale aj obsah takých oblastí vedy, ako antropológia, psychológia, história a archeológia alebo otázka o možnom vplyve uplatnenia ženskej perspektívy na výskumy ekonomických problémov či humánnej biológie resp. lekárskej vedy. Zdôrazňuje pritom, že všetky tieto otázky majú empirický charakter, preto feministická epistemológia musí mať charakter interdisciplinárneho, resp. multidisciplinárneho výskumu. Je

to požiadavka, s ktorou sa často možno stretnúť aj u autorov preferujúcich program naturalizácie epistemológie.

Od naturalizácie feministickej epistemológie si sľubujú niektoré autorky prekonanie tzv. paradoxu predpojatosti, ktorý ukazuje na ťažkosti vznikajúce pri feministickej kritike predpojatosti či jednostrannosti mužského rozumu spojenej s kritikou neutrálneho, objektívneho rozumu. Naturalizovaná epistemológia sa vyhýba ideálu neutrality, skôr sa koncentruje na empirické výskumy rôznych podôb predpojatostí, jednostranností či zaujatostí.

Na rozdiel od klasickej epistemológie, ktorá, tak ako aj jej moderná analytická podoba, si oddávna - a hlavne od čias Descartesa- kládla otázku, či je vedenie vôbec možné, naturalizovaná, aj feministická epistemológia vychádza z presvedčenia, že ľudia disponujú vedením a že epistemológia namiesto rozličných pokusov o "umlčanie skeptikov" by mala zamerať svoju pozornosť na skúmanie reálnych procesov generovania či nadobúdania vedenia.

Za uplatnenie kognitívneho prístupu vo feministickej epistemológii sa prihovára aj rakúska filozofka E. Parzerová, podľa ktorej kognitivismus môže byť plodný aj pri uvažovaní o takých feministických témach ako je rozlíšenie rodu a pohlavia, kde vidí paralelu s rozlíšením mysle a tela - prinajmenšom v metodologickej rovine (5). Kognitívne vedy by mohli byť nápomocné aj pri pochopení utvárania Ja, ktoré je rodovo podmienené- vo svetle kognitívnych vied sa ukazuje, že sebaidentita a sebaopoznanie je efektom (aj) kognitívnych procesov a preto sa nemá predpokladať ako ich príčina alebo dôvod.

Uvedené názory a argumenty ma presvedčujú o tom, že uvažovaná aliancia medzi feministickou a naturalizovanou epistemológiou sa môže ukázať ako sľubná perspektíva, ktorej obrysy sa v súčasnosti iba formujú. Preto by sme od nej nemali očakávať príliš veľa a príliš rýchlo- bude potrebné vynaložiť ešte nemálo úsilia, kým sa preukáže (resp. nepreukáže) jej užitočnosť tak pre epistemologické skúmania ako aj pre feministickú teóriu.

Literatúra

1. Anderson, E.: Feminist Epistemology: An Interpretation and a Defense. In: Hypatia. Vol.10. No.3. 1995
2. Duran, J.: Toward a Feminist Epistemology. Rowman and Littlefield. Savage, Maryland 1991
3. Goldman, A.: Epistemology and Cognition. Cambridge, MA: Harvard University Press, 1986
4. Nelson, L.H.: The Very Idea of Feminist Epistemology. In: Hypatia. Vol.10, No.3. 1995
5. Parzer, E.: Gender in Cognitive Science, In: Proceedings from 2nd European Feminist Research Conference, Graz 1994
6. Quine, W.V.: Hledání pravdy. Herrmann a synové, Praha 1994